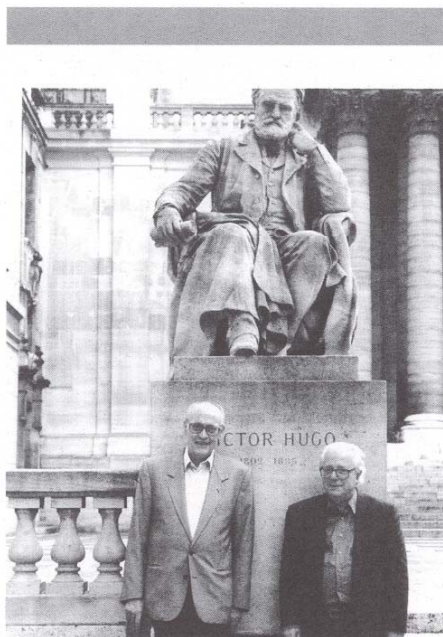

Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes

Universitat de Paris IV - Sorbonne,
4-10 de setembre de 2000

VOLUM II

BIBLIOTECA
ABAT
OLIBA

Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2003

FRANCESC EIXIMENIS I ELS REIS MEDIEVALS DE FRANÇA

L'aportació francesa a la causa de l'Església, com també la defensa dels interessos eclesials (*Primer*, cap. 245; *Grandes Chroniques*, 1: 5) foren les principals raons esgrimides per Francesc Eiximenis (1330?-1409) per a considerar França la nació més important i més catòlica del seu temps. Per a poder entendre millor aquests raonaments, analitzarem alguns *exempla* i anècdotes del franciscà en els quals parla d'alguns reis francesos medievals.

Entre els reis no bíblics referits per Eiximenis en els seus tractats, el més idealitzat és sant Lluís, el rei més catòlic.¹ De la mateixa manera que en diversos *exempla* estudiats per Jacques Le Goff reeixia la figura de sant Lluís (*Saint Louis*, 266-68), els elements narratius i de ficció del franciscà en superen de ple el contingut historiogràfic. Al *Dotzè*, Eiximenis inclou un «Miroir des princes», on insereix la gairebé perfecta imatge del rei Lluís. Li dedica tanmateix tot un capítol (*Dotzè*, cap. 492, 1: 57-58) sobre com ensenyà Lluís al seu «primogènit» viure virtuosament, tot citant fonts clàssiques, patristiques i medievals. Encara amb més intenció, però, ens recorda el rei Lluís en els capítols sobre el rei just (*Dotzè*, cap. 588, 2.1: 277), «Quins circumstàncies requer vera justícia», on Eiximenis caracteritza un sant preocupat sobretot per la gent: «Deya lo sant rey Loís de França que lo príncep deu tostemps pensar que ell per fer lo justícia al poble és posat rey, e a Déu si no fa justícia» (*Dotzè*, 2.1: 276). Aconsella, tanmateix, que no es castigui la gent amb impostos abusius. A més a més, segons Eiximenis, sant Lluís era un exemple d'humilitat, que sempre cercava el consell dels teòlegs famosos sobre el càstig i la mort dels seus súbdits (*Dotzè*, 2.1: 364-65).

1. Aquest epítet no fou oficial durant el regnat de Lluís (JORDAN: 182). Amb tot, Matthew of Paris (4: 579; 5: 466; 6: 99-100) convertí aquest epítet en un *topos*.

Eiximenis s'oposava especialment als membres de la família reial, en concret a la reina, objectant sobretot al fet de posar un familiar o un criat en posicions eclesiàstiques d'importància. En un exemple (*Dotzè*, 2.1: 354-55), l'esposa del rei Lluís volia posar un membre del seu servei com a Rector a París. El rei refusà enèrgicament aquesta proposta dient que seria corrompre «la cosa pública» i significaria la condemnnació de la seva ànima.²

L'admiració d'Eiximenis pel rei Lluís prové alhora del favoritisme mostrat per aquest rei i també dels forts lligams amb els ordes mendicants (Little: 126-46; Beaume: 93, 95-97). Això no obstant, atribueix diversos deures i responsabilitats al rei i al clergat. Lluís admirava els reis guerrers de l'antigor, com ara Carlemany, Jaume I o Pere I, els quals vivien directament batalles al capdavant dels seus soldats. D'aquí ve que Eiximenis digui de Lluís:

«abans volia jaure en los camps o en un estable que no que ell jugués en casa religiosa, ne soferís que negun de sa companyia hi jugués, ne y menjàs, ne y abitàs ... sinó per devoció e per demanar benedició als homens doats a Déu» (*Dotzè*, 2.1: 47).

El franciscà escriu contra els reis que es dedicaven a visitar monestirs, la qual cosa contribuïa a trencar l'harmonia de la vida religiosa, i afegia que el príncep havia de servir al poble, tal com feia el rei Lluís (Little: 131; Jordan: 55), i no a llegir el saltiri (Viera, *Francesc Eiximenis's Dissension*, 260). Amb tot, sovint els *exempla* contradiuen la narració històrica puix que el missatge moral té més pes que la veracitat històrica.

En un altre exemple (*Dotzè*, 2.2: 448), Lluís increpà durament un noble titllant-lo de traïdor i de mal cristià, que hauria de ser cremat a la foguera per desitjar abans ser emperador al llarg de deu anys que assolir la vida eterna. Aquest exemple encaixa perfectament amb la temàtica del capítol eiximenià: l'allusió a la fortuna, que segons el rei Lluís conduïa a la desesperació del governant que esdevé tan satisfet de si mateix, amb la seva riquesa i poder, que Déu a la fi li ho llevarà tot (*Dotzè* 2.2: 447).

Eiximenis considera la blasfèmia un dels pecats més greus perquè és una ofensa directa contra Déu, i no només una violació de la seva llei. La referència al rei francès com a cauteritzador dels llavis del parisenc blasfem, segons relata el seu confessor i hagiògraf Geoffrey de Beaulieu, també la trobem al *Terç del Crestià* (cap. 844). En aquesta versió eiximeniana, però, el rei no crema els llavis del blasfem sinó que en fa d'aquest càstig llei i quan posteriorment se li demana que la re-

2. En trobem un exemple similar al *Dotzè* (2.2: 15), però referit a un rei anglès. Vegeu l'estudi de VIERA, *On the King's Chancellor*, 89-97.

voqui, el rei respon que mai no ho farà, perquè si ho fa, Déu el castigarà per la blasfèmia del seu súbdit.³

En un estudi referit a 34 sermons sobre el rei Lluís, predicats a França abans del 1500, Cecília Gaposchkin diu que els primers hagiògrafs caracteritzen el rei com un croat i que la seva captivitat és només senyal d'una gran humilitat.⁴ Excepte en aquesta referència a les croades de Lluís (*Dotzè*, cap. 246), Eiximenis no està del tot d'acord amb les fonts hagiogràfiques i litúrgiques, i adopta un paper d'apologista per la desfeta del rei, proclamant que mai ningú no hauria de temprar Déu exigint senyals de victòria. A més a més, afegeix el franciscà (*Dotzè*, cap. 220, INC), els soldats caiguts en guerres santes esdevenen màrtirs. Al tractat «De re militari» del *Dotzè*, Eiximenis intenta novament explicar la desfeta i empresonament del rei en un exemple (*Dotzè*, cap. 228) que, segons Martí de Riquer (I: 172), és una narració no gaire acurada de la batalla de Damieta. Trobem, en canvi, un relat molt més interessant d'aquesta derrota al capítol 289 del *Dotzè*, titulat «Si deu hom procehir en fets d'armes o star s'en per negunes visions». Divideix les «visions» en dues categories: les vertaderes, enviades per Déu, i les que qualifica de «fantàstiques e del diable». En aquest indret Eiximenis culpa el rei Lluís, quan diu:

«fonch vençut lo rey de França en Damiata de Egipte, quí no volgue creure a sanct Francesch que no entràs en camp: com lo dit sanct li digues que li era per nostre senyor Déu revelat que si'y entrava que seria vençut» (*Dotzè*, cap. 289).⁵

Novament al *Llibre dels àngels* (*De sant Miquel*, 88), Eiximenis dona una altra versió per explicar la desfeta del rei francès, dient que sovint els àngels afavorien els «imfels» sobre els cristians. Respecte a la derrota de Damieta, Eiximenis ens informa que els àngels, com a executors de la voluntat divina, ajuden els no creients contra els cristians. Sens dubte, el franciscà s'hi pren temps i reflexiona sobre la desfeta cristiana i sobre la mort del més devot rei de França.

Al *Llibre de les dones* (2: 371) el franciscà alaba la França dels segles anteriors,

3. L'exemple d'Eiximenis, però, es basa parcialment en la llei existent de l'època: els *Coutumes de Beauvaisis* conté el decret contra la blasfèmia, posada en vigor pel rei Lluís (BEAUMANOIR, 1:39-40). A més a més, al llarg dels regnats de Jaume I i Martí, la blasfèmia fou severament castigada a la Corona d'Aragó (IVARS: 323-26).

4. *Preliminary Observations on the Sanctity of Louis IX in Fourteenth- and Fifteenth-Century Sermons*, 34th International Congress of Medieval Studies (6-9 maig 1999).

5. Eiximenis tal vegada afegí el nom de Francesc a la llegenda sobre sant Lluís, que només tenia onze anys quan Francesc morí el 1226. La informació de Sire de Joinville (264) sobre una profecia adversa succeí el 1270. Vegeu BARING-GOULD (9: 307), SALIMBENE (1: 340) i també CAROLUS-BARRÉ (3-6).

quan els «dotze pares de França» governaven «lo pus gloriós regne del món». Descriu els governants francesos contemporanis seus com «convertits a semblant tirannies a aquells que fa lo rey, per tal lo rey lus suport, callen e suporten lo rey, e lo rey a ells». Quin és realment el motiu d'Eiximenis pel qual Albert Hauf (ed. de l'*Speculum animae*, 81-82) qualificà de «sentimiento antifrancés del momento»? En general Eiximenis tenia un concepte positiu dels reis anteriors, excepte d'aquells considerats tirans per l'escriptura santa i pels *compendia*; això no obstant, l'opinió sobre els governants contemporanis era més objectiva, especialment sobre els de França i Anglaterra, on Eiximenis va viure durant els anys d'estudiant.

Felip VI, Joan II i el seu fill Carles V van governar França al llarg dels anys estudiantins d'Eiximenis. Segons el franciscà, l'anterior rei, Carles IV (1322-28), fou un governant noble a qui el seu poble protegiria en cas de ser amenaçat físicament, i afegeix, en canvi, que Felip VI no rebria pas una protecció com aquesta: «com fos desconexent e bròfch a son poble e tostemps demanant, en la primera batutta que ac ab los britons, lo lexaren en al camp e morí aquí lejament» (*Dotzè*, 2.1: 375-76).

Felip no morí lluitant contra els anglesos a la Bretanya (1347). Tornà a París, on acordà una reforma per a obtenir grans quantitats de diners dels impostos per a organitzar un exèrcit eficaç, i morí el 1350, deixant una França en desordre. Amb la fama de ser un rei malgastador, la política econòmica del qual fou desastrosa, la cort de Felip creixia enmig de la galanteria i l'ostentació. Eiximenis deplorava tots aquests trets en un rei:

«Deya lo gran príncep sant Luys [...] que tot príncep pompos havia a ésser tirà e havia a venir a la fi gran confusió e vergonya, raó era car deya que nostre Senyor és fort irat contra prínceps pomposos» (*Dotzè*, cap. 429 [Inc]).

Eiximenis recorda Joan II sobretot pel fet d'haver estat empresonat per Eduard, el Príncep Negre, a la guerra dels Cent Anys. Creu que Joan s'hauria d'haver retirat de la batalla, però refusà a fer-ho (Perroy: 131), i que fou una decisió poc intel·ligent i inútil continuar lluitant (*Dotzè*, cap. 272). Eiximenis (*Dotzè*, cap. 230) aconsella, tanmateix, el «príncep» sobre situacions en les quals un petit exèrcit podia vèncer un gran exèrcit presentant com a segona raó un atac sorpresa, i creu que això és el que succeí entre Joan i Eduard a Poitiers. Amb tot, posteriorment el franciscà qualifica Joan com un exemple de paciència (*Dotzè*, 2.1: 614-15).

Eiximenis, que recolzava i afavoria Pere el Cerimoniós (Viera, *Francesc Eiximenis and the Royal House*, 184-86), compartia l'enueig del seu rei envers Carles

V. La seva opinió sobre Carles, però, difereix de la mantinguda pels crítics moderns, segons els quals era un rei intelligent i eficaç que governà amb saviesa i prudència (Sherman: 12). Carles, però, no es podia comparar amb la idea de rei militar d'Eiximenis, que deixava a un costat la vida delicada i l'ostentació (Viera, *Francesc Eiximenis's Dissension*, 260-61). Ben al contrari, Carles preferia dirigir la guerra des de les seves luxoses cambres de París (Duby: 285). Eiximenis, però, que era bàsicament un pacifista (*Dotzè* [Inc], caps. 180, 415-16; ed. Wittlin, 2.1: 472-77), possiblement tenia aversió per Felip VI i Carles pel seu paper en la guerra dels Cent Anys. A més a més, el franciscà subratlla que el rei ha de convocar les «Corts» cada tres anys (*Dotzè*, 2.1: 485; Viera, *Francesc Eiximenis's Dissension*, 254-5); en canvi, durant la darrera dècada del seu regnat (1369-1380), no va reunir mai els Estats Generals, tal vegada pels problemes que havia tingut al llarg del regnat amb els membres del seu govern (Dodu: 27; Babbitt: 44). Carles, els interessos del qual sovint coincidiren amb els del papat, recolzava amb tot l'entusiasme del món que el papa es traslladés a Avinyó, i l'elecció de Climent VII (1378). Si bé l'Església gaudia d'independència, no podia intervenir en alguns negocis d'estat. A més a més, els oficials del rei arrestaren i empresonaren capellans, als quals jutjaren i fins i tot penjaren. Sorgiren tanmateix altres problemes, com la confiscació dels béns dels prelatats francesos (Mollat: 264-70). Eiximenis, defensor del poder papal sobre els governs temporals i la immunitat del clergat davant els tribunals civils, no acceptaria mai la postura de Carles enfront de l'Església.

Dos canvis fiscals irritaren especialment Eiximenis: d'una banda, la introducció o continuació dels nous impostos i, de l'altra, les modificacions de la moneda.⁶ Al *Dotzè*, cap. 140 «Quanta mal és falsar o mudar pecúnia axí príncep com al poble», l'autor presenta «Helergadis, famosa Sibilla», que s'enfronta a Leucalius, príncep francès, pel fet d'exaltar França. Segons Eiximenis, Helergadis creu que França «Caurà en peccat d'ergull fort gran e pudent a Déu. E après caurà [...] en peccat de crueltat, car mudarà les monedes no guardant lur ley ne valor, mas attenant a son bé propi. Quand haurà a rebre diners, baxar-los ha, e quand haurà a pagar, muntar-los ha, axí com volra. Per la qual malvestat e defalliment de justícia la baxarà Déu tant que serà feyta scarn e obprobri, e en menyspreu de tot cristianisme».

La crítica d'Eiximenis sobre França i Carles V possiblement té l'origen en els

6. Després del 1369, i durant l'estada d'Eiximenis a Avinyó, els impostos sobre «aides», «gabelle», la sal i «fouage» esdevingueren permanents fins a la mort de Carles (MISKIMIN: 343-44). Per poder rescatar el seu pare i pagar les empreses militars, Carles apujà els impostos i canvià les proporcions de l'or i la plata.

esdeveniments posteriors a l'empresonament de Joan II.⁷ Les modificacions en la moneda, iniciades durant la regència de Carles (1357), continuaren durant el seu regnat (Bridrey: 475; Henneman: 42, 46, 315; Prest: 12-15, 96, 121, 139, 150-51, 171-73), anys que en part corresponen al temps d'estada d'Eiximenis a Anglaterra i a la universitat de Tolosa, al Llenguadoc. Possiblement el franciscà era conscient de l'anomenada «moneda forta» o «bonne monnaie» de St. Lluís, que havia aconseguit establir-la (Prest: 32, 36, 45, 48), com també era coneixedor dels comentaris d'Oresme sobre l'*Ètica* i la *Política* d'Aristòtil, en els quals l'autor grec s'oposa a la manipulació de la moneda i equipara els impostos abusius amb la tirania (Babbitt: 86-97). Les opinions antifranceses que trobem en diverses obres eiximenianes (*Dotzè, Dones, Àngels*), escrites entre l'any 1383 i el 1392, manifesten una tendència contra els francesos adquirida possiblement a Anglaterra en plena guerra dels Cent Anys i posteriorment sota la protecció de Pere III.

En un altre exemple del *Dotzè* (2.2: 371), els ciutadans d'Avinyó alaben el rei francès —pensem que era Carles V— per ser un «fort liberal príncep e fort magnífic». Un florentí apareix, rebutjant aquesta opinió, dient que el rei és un tirà cruel que permet que els seus súbdits visquin en la pobresa com a presoners i esclaus. Eiximenis, però, conclou la narració dient que això mateix es podria dir del rei de Navarra.⁸

Podem concloure dient que hem après dels *exempla*, tan ben adaptats per Eiximenis a les seves lliçons morals, que la bona opinió del franciscà sobre sant Lluís provenia principalment de les fonts hagiogràfiques i de les llegendes, mentre que les seves opinions més objectives sobre els reis francesos contemporanis s'originaren de narracions orals i de les seves pròpies experiències, especialment a ciutats com Oxford i Tolosa. Esdevingué especialment desil·lusionat amb el reialme més catòlic que tan bé havia defensat l'Església, i parcialment culpava els reis contemporanis seus per algunes de les calamitats de l'època: el cisma papal, la guerra dels Cent Anys, les crisis de la moneda i les revoltes de la pagesia. Joan II aconsellà el

7. Daniel Hobbins (*The Reform of French Royal Coinage in 1360*, 34th International Congress on Medieval Studies [6-9 maig 1999]) diu que Carles va apujar la proporció de l'or, mentre altres països augmentaven la de la plata. Pere el Cerimoniós va perdre l'or (HAMILTON: 13), que França estava comprant, en gran part per al rescat de Joan. A més a més, a França la producció d'or sobrepassava la de plata fins a l'any 1370, mentre que les cases de la moneda d'altres països acumulaven la plata, la qual cosa ocasionà alguns problemes a França especialment a les classes baixes.

8. Zambrana Moral i Gómez Ríos (945-46) identifiquen correctament el segon rei com Carles II «el Malo» (1332-1387). Ambdós reis feren la guerra contra Pere III, que s'oposava al matrimoni del seu fill Joan II amb Violant de Bar, néta de Carles V (TASIS I MARCA: 147-51). Eiximenis, que condemnava els reis que abusaven dels seus súbdits, ho pot haver vist en els impostos destinats a pagar 3.000.000 ecus pel rescat de Joan II, la qual cosa representava una injustícia per als vassalls menys afortunats.

seu fill Carles V que emprés sant Lluís com a model de regnat. Això no obstant, els temps canviants, les diverses situacions polítiques i socials d'Europa, i els diferents interessos, temperaments i objectius d'aquests dos reis, produïren moltes diferències en els dos regnats i en l'opinió d'Eiximenis sobre França.

DAVID J. VIERA
Tennessee Technological University

JORDI PIQUÉ
Universitat de València

BIBLIOGRAFIA

- BABBITT, Susan M.: *Oresme's «Livres de Politiques» and the France of Charles V*. Philadelphia, 1985.
- BARING-GOULD, S.: *The Lives of Saints*. 16 vol. Edinburgh, 1914.
- BEAUMANOIR, Philippe de: *Coutumes de Beauvaisis*. 2 vol. Paris, 1899-1900.
- BEAUNE, Colette: *The Birth of an Ideology*, tr. Susan Ross Huston. Berkeley, 1991.
- BRIDREY, Emile: *La théorie de la monnaie au XIVe siècle*. Paris, 1906.
- CAROLUS-BARRÉ, Louis: *Les amis de saint François*, 12 (1971): 3-6.
- DODU, Gaston: *Les idées de Charles V en matière de gouvernement*, a *Revue des questions historiques*, 14 (1929): 5-46.
- DUBY, Georges: *France in the Middle Ages, 987-1460*. Oxford, 1991.
- EIXIMENIS, Francesc: *Dotzè llibre de regiment dels prínceps e de comunitats*. València, 1484. ([Inc]unabulum)
- *Dotzè llibre del Crestià*, 2 vol., ed. Curt J. Wittlin et al. Girona, 1986.
- *Libre apellat primer del Crestià*. València, 1483.
- *De sant Miquel arcàngel*, ed. Curt Wittlin. Barcelona, 1983.
- *Lo llibre de les dones*, ed. Frank Naccarato. Barcelona, 1981.
- HAMILTON, Earl J.: *Money, Prices, and Wages in Valencia, Aragon, and Navarre, 1351-1500*. Cambridge (USA), 1936.
- HENNEMAN, John Bell: *Royal Taxation in Fourteenth-Century France. The Captivity and Ransom of John II, 1356-1370*. Philadelphia, 1976.
- IVARS, Andrés: El escritor Fr. Francisco Eximénez en Valencia (1383-1408), «Archivo Ibero-Americano», 25 (1926), 289-333.
- JORDAN, William C.: *Louis IX and the Challenge of the Crusade*. Princeton, 1979.
- LE GOFF, Jacques: *Saint Louis*. Paris, 1996.
- Les Grandes Chroniques de France*, 10 vol. Ed. J. Viard, Paris, 1936.
- LITTLE, Lester K.: *Saint Louis' Involvement with the Friar*, «Church History», 3 (1964), 125-48.

- MATTHEW OF PARIS: *Chronica majora*, 7 vol. Ed. Henry R. Luard, Londres, 1972-1973.
- MISKIMIN, Harry A.: *The Last Act of Charles V*. «Speculum», 38 (1963), 433-42.
- MOLLAT, G.: *Les papes d'Avignon*. Paris, 1924.
- PERROY, Edouard: *The Hundred Years War*. Bloomington, 1959.
- PREST, Thomas Richard: *Policy and Protest: The Search for Monetary Reform in France, 1343-1365*. Thesis: University of Iowa, 1972.
- RIQUER, Martí de: *Història de la literatura catalana*, 3 vol. Barcelona, 1964.
- SALIMBENE DE ADAM: *Chronica*, ed. G. Scalia. Turnholt, 1998.
- SHERMAN, Claire Richter: *The Portrait of Charles V of France (1338-1380)*. New York, 1969.
- SIRE DE JOINVILLE, Jean: *Histoire de Saint Louis*. Paris, 1968.
- Speculum animae*. Eds. Albert G. Hauf i Valls, i Daniel Benito Goerlich. Madrid, 1992.
- TASIS I MARCA, Rafael: *Pere el Cerimoniós i els seus fills*. Barcelona, 1957.
- TUCHMAN, Barbara W.: *A Distant Mirror*. New York, 1979.
- VIERA, David J.: *Francesc Eiximenis's Dissension with the Royal House of Aragon*, «Journal of Medieval History», 22 (1996), 249-61.
- *Francesc Eiximenis and the Royal House of Aragon*, «Catalan Review», 3 (1989), 183-89.
- *On the King's Chancellor: Chapter 680 of Francesc Eiximenis's «Dotzè del Crestià»*, «Catalan Review», 12.2 (1998), 89-97.
- ZAMBRANA MORAL, Patricia & María E. GÓMEZ RÍOS: *La noción de tiranía como forma de gobierno y abuso de poder en dos textos jurídicos: las «Partidas» y el «Dotzè del Crestià»*, a *El Territori i les seves institucions històriques. Actes*. Barcelona: Fundació Noguera, 1999, 933-47.